

MYNDIGHETEN FÖR KULTURANALYS

En ny svensk kulturvaneundersökning: bakgrund, överväganden och förslag

Promemoria 2015-04-15

Innehåll

Förord	3
Sammanfattning	4
Bakgrund: uppdraget, kulturbegreppet och syftet	5
Uppdrag.....	5
Kulturbegreppet.....	5
Vanor.....	6
Kopplingen till kulturpolitiska mål.....	6
Utgångspunkter och allmänt syfte	8
Allmänt formulerat mål och målgrupper.....	8
Generella krav för att tillgodose analysperspektiv.....	9
ESSnet-Culture och genomförda kulturvaneundersökningar	10
Undersökningar på svenska populationer – kort översikt.....	10
ESSnet-Cultures domäner och funktioner.....	10
SOM-institutets mätningar och Mediebarometern.....	10
Barns och ungas kulturvanor – pilotstudie i Stockholm 2013.....	12
Andra nordiska kulturvaneundersökningar.....	12
Innehållsdomäner i genomförda studier.....	13
Särskilda perspektiv att beakta	14
Förutsättningar för jämförelser med andra länder.....	14
Mångfald, tillgänglighet och jämställdhet – vad innefattar det?.....	14
Barn och unga – fritid och skola.....	15
Förankring och samverkan.....	15
Två alternativ	16
Alternativ I: Delvis använda befintliga data – huvudalternativ.....	16
Alternativ II: En ny, samlad kulturvaneundersökning.....	16
Överväganden om tekniskt genom-förande	17
Bakgrund.....	17
Definition av populationen (samma för båda alternativen).....	17
Frågeområden och skalor (barn och ungdomar 9–15 år).....	18
Frågeområden i vuxengruppen (16–85 år).....	18
Datainsamlingsmetod och svarsfrekvens (samma för båda alternativen).....	19
Referensperiod (samma för båda alternativen).....	19
Urvalsdesign.....	19
Första datainsamling och cykellängd (samma för båda alternativen).....	20
Urvalsstorlek.....	20
Mätfel (samma för båda alternativen).....	20
MTJ-målen (samma för båda alternativen).....	21
Övriga kommentarer.....	21
Referenser	22

Förord

I denna promemoria beskrivs hur en ny och återkommande kulturvaneundersökning skulle kunna se ut. Promemorian har tagits fram eftersom Myndigheten för kulturanalys har fått i uppdrag av regeringen att genomföra en kulturvaneundersökning bland befolkningen. Denna promemoria är därmed ett första viktigt steg i att både beskriva vilka andra undersökningar som på olika sätt fångar kulturvanor och utveckla tankarna för hur en ny och återkommande kulturvaneundersökning kan komma att utformas. Promemorian lyfter en rad viktiga frågor som Kulturanalys kommer att beakta i nästa steg i utvecklingen av en kulturvaneundersökning. Promemorian är framtagen av Mats Björnsson och Anita Wester på uppdrag av Myndigheten för kulturanalys.

Stockholm den 15 april 2015

Sverker Härd

Myndighetschef

Sammanfattning

Myndigheten för kulturanalys har i regleringsbrev uppdragits att genomföra kulturvaneundersökningar med särskild redovisning av barns och ungdomars kulturvanor. Under hösten 2014 har ett arbete gjorts inom Kulturanalys med att komma fram till ramar för sådana undersökningar. I denna promemoria redogörs för resultatet av vårt arbete.

De utgångspunkter som fanns och växte fram i början av arbetet var bland annat att pröva om och hur slutsatserna från det europeiska samarbetet kring ”cultural practices” (ESSnet-Culture Final Report) kan tas tillvara, för att göra det möjligt med jämförelser med andra länders motsvarande undersökningar. Vidare bör en kulturvaneundersökning knyta an till de kulturpolitiska målen så att mångfalds-, tillgänglighets- och jämställdhetsperspektiven ska kunna tillgodoses. Barns och ungas möten med kultur ska ses som prioriterat att fånga. Utgångspunkten har också varit att vi ska ta fram representativ data om befolkningens kulturvanor via enkäter med fasta svarsalternativ.

Ramarna för en kommande samlad kulturvanestudie föreslås enligt följande. Ett syfte är att ge beslutsfattare viktiga inspel i relation till kulturpolitiska mål och insatser, liksom att bidra till att öka intresset i samhället för mönster i medborgarnas kulturella aktiviteter. Undersökningarna ska ge riksrepresentativa bilder och upprepas cirka vart tredje år i syfte att visa trender i kulturvanor. Undersökningen bör ha en nära anslutning till det som föreslagits inom EU-samarbetet (cultural practices) och ska därmed belysa både medborgarnas ”konsumtion” av och eget utövande av kulturaktiviteter. Den bör också fånga såväl en bredd av olika kulturaktiviteter som på vilket sätt man tagit del av dem.

Som ett huvudalternativ föreslås att befintliga undersökningar – framför allt SOM-data – med långa tidsserier används när det gäller ungdom och vuxna (16–85 år). Dessa bör kompletteras med ytterligare frågor. Parallellt med ”avtanking” av dessa befintliga data till exempel vart tredje år, tas helt nya riksrepresentativa enkätdata fram om kulturvanor och kulturaktiviteter i åldersgruppen 9–15 år. En sådan enkät bör fånga in såväl barns fritid som aktiviteter inom ramen för skola, fritids och kulturskola. Enkäten måste samtidigt vara realistisk och hanterlig för dem som ska fylla i den. Åtgärder för en tillräckligt god svarsfrekvens bör vara prioriterade. En strävan bör vara att i en kulturvaneundersökning belysa hur olika grupper i samhället nyttjar möjligheter till kultur och vad som kan öka eller underlätta för att ta del av och utöva kulturaktiviteter.

Efter en pilotomgång under till exempel hösten 2015 bör en första kulturvaneundersökning kunna genomföras under 2016. Det återstår ett arbete med förankring och diskussion med företrädare för intressenter och eventuella partners. Även om promemorian innehåller en rad överväganden om det mer tekniska genomförandet återstår här också en del arbete med utformande av de närmare ramarna samt instrument för datainsamling.

Bakgrund: uppdraget, kulturbegreppet och syftet

Uppdrag

Kulturanalys erhöll i regleringsbrevet för 2014 ett uppdrag enligt följande: ”Vidare ska myndigheten genomföra kulturvaneundersökningar med särskild redovisning av barns och ungas kulturvanor.” Kulturanalys hade under 2013 utarbetat foldern *Sverige behöver en ny kulturvanestatistik*.¹ Ett första steg i att genomföra detta uppdrag har varit att kartlägga befintliga undersökningar och ramverk samt rekommendera ett övergripande ramverk och metoder för datainsamling och trendbeskrivning. En utgångspunkt har också varit att:

- bedöma hur en kulturvaneundersökning kan bidra till belysning av utvecklingen/läget i relation till de kulturpolitiska målen²
- föreslå övergripande frågeställningar/utvärderingsfrågor/forskningsfrågor som styr upplägget av undersökningen
- föreslå, mot bakgrund av ovanstående punkter, ett övergripande ramverk och en datainsamlingsmetodik
- föreslå några alternativ (urval, webbenkät, eventuell roterande design, stratifiering, trendkonstruktion, tidplan)
- särskilt överväga effektiva insamlingsmetoder för barn och unga

I detta arbete har det varit relevant att kartlägga det europeiska samarbetet ifråga om kulturstatistik³ och andra – framför allt nordiska – länders kulturvaneundersökningar. Detta för att möjligheter till jämförelser av kulturvanor ska tas tillvara.

Kulturbegreppet

Som ofta har konstaterats går det inte att på något entydigt sätt slå fast vad kultur är. Ordet har rötter i latinets *cultura* som bland annat haft betydelsen odling. Traditionellt används ett vidare och ett snävare kulturbegrepp. Ett vidare kan handla om ”alla aspekter av det mänskliga livet – allt det som skapas eller förädlas av människan, det vill säga allt det som inte ryms inom begreppet natur”.⁴ Ett snävare, som ibland benämns det humanistiska, har beskrivits i termer av ”särskilt kvalitetsorienterade uttryck av underhållning och konstnärligt relaterat skapande och visst filosoferande, det håller sig nära vissa genrer av kulturellt skapande; litteratur, konst, musik, scenkonst, film, formgivning, arkitektur”.⁵ Detta mer humanistiskt orienterade kulturbegrepp är det som närmast svarar mot vad som brukar innefattas i kultur som politikområde.

I rapporten *Kulturvanor i Sverige 1989-2012* pekar Daniel Brodén på att i framväxten av välfärdsstaten har kultur som ”mänsklig kultivering” kopplingar till modern framstegsoptimism.⁶ I folkhemmet skulle medborgarna kultiveras och klasskillnaderna utjämnas. Alla skulle genom att ta del av konst och litteratur utveckla en rikare personlighet. Under den senare moderniteten har förskjutningar skett i hierarkiseringen av kulturformer och samhällsklassernas kulturvanor delvis förändrats.⁷ Gränsen mellan finkulturen (*high brow*) och den mer folkliga kom att bli suddigare eller i vart fall kompliceras och framför allt har de högre sociala skikten kommit att bredda sina kulturpreferenser, en breddning som inte anses ha fått någon motsvarighet i de lägre sociala skikten. I den förändringen finns kopplingar både till sådant som etnicitet, ålder och kön. Yngre grupper i samhället har kommit att utmana traditionella kulturbegrepp och hierarkier,

¹ Myndigheten för kulturanalys 2013.

² Se också Myndigheten för kulturanalys 2012.

³ ESSnet-Culture, se vidare i kapitlet ESSnet-Culture och genomförda kulturvaneundersökningar.

⁴ Prop. 2009/10:3.

⁵ Wikipedia 2015.

⁶ Brodén 2013.

⁷ ESSnet-Culture 2012, s. 233f.

bland annat knutet till teknologiska förändringar. Socialt betingade hierarkiseringar av kulturformer har dock inte upphört. Vad vi kan konstatera är ändå att kulturbegreppet har breddats och blivit mer otydligt i sina konturer, vilket kan ha implikationer för vad som utvärderas, undersöks och mäts.

Brodén påpekar också att tendenser i samtiden bidrar till att sudda ut gränserna på kulturområdet; mellan produktion och konsumtion, arbete och fritid, liksom proffs och amatörer. ”Det är i dag när det gäller kulturskapande inte alltid enkelt att avgöra vad som är arbete och fritid eller konsumtion och kreativitet”.⁸

Vanor

Det som mest förknippas med ”vanor” är det närmast automatiserade i beteenden, sådant vi gör utan att egentligen reflektera så mycket över att det ska göras. Phillippa Lally och Benjamin Gardner skriver till exempel i en artikel i *Health Psychology Review* att: ”Habits are automatic behavioral responses to environmental cues, thought to develop through repetition of behaviour in consistent contexts.”⁹ Om en person vanligen läser en stund vid sänggåendet på kvällen så kan detta rimligtvis benämnas som en vana. Om en person går på teater högst en gång om året eller i stort sett inte alls, kan man möjligen tala om frånvaron av vanor. Vanor har också för det mesta kopplats samman med vad som är eller bedöms som ”goda” respektive ”dåliga” vanor, något som kan komplicera bilden av kulturvanor med tanke på de hierarkiseringar som sker.

Vanor kan också associeras med något som individer väljer att göra. I en tvingande situation skulle vanor inte kunna etableras. Frågan är emellertid om någon arena eller institution i dag är så tvingande att inte individen har ett spelutrymme. Med koppling till vad som sagts ovan om kulturen så torde det vara så att vanor är något som utvecklas inte enbart på den ”fria tiden” utan säkert även på arbetsplatser, i styrelserum, i fångelser osv. En försiktig slutsats vi drar av detta är att även om benämningen kulturvanor är legio, så är de semantiska betydelseerna av ”vanor” svåra att använda för att avgränsa eller rama in vad kulturvanor kan vara. Detta får betydelse för bedömningar om huruvida kulturvaneundersökningar ska begränsas till individers fritid eller ej.

Vi noterar – se vidare nedan – att man i det europeiska samarbetet kring en mer harmoniserad kulturstatistik frekvent talar om *cultural activities*. Kanske är det en poäng i att ibland tala i termer av kulturaktiviteter (besök, utövande och så vidare) snarare än vanor.

Kopplingen till kulturpolitiska mål

Det kan vara ändamålsenligt att inledningsvis skilja på kulturpolitiska mål och kulturpolitiska medel. Medlen handlar i mångt och mycket om att rikta stöd till ett stort antal institutioner, projekt och verksamheter, och kulturpolitiken är i den meningen relativt fragmenterad. De i Sverige i dag gällande kulturpolitiska målen är däremot relativt sammanhållna och det finns i vart fall övergripande formuleringar. Målen beslutades senast av statsmakterna 2009 på grundval av propositionen *Tid för kultur*.¹⁰

I det nationella kulturpolitiska målet som fastställts på grundval av propositionen talas i en central formulering om att kulturen ska vara en ”dynamisk, utmanande och obunden kraft med yttrandefriheten som grund”.¹¹ I målet ingår också utsagan att för att målen ska uppnås ska politiken (bland annat)

främja allas möjlighet till kulturupplevelser, bildning och till att utveckla sina skapande förmågor, främja ett levande kulturarv [...] och särskilt uppmärksamma barns och ungas rätt till kultur.

De koncentrerat uttryckta målen kompletteras eller underbyggs på gängse sätt med skrivningar i utredning, proposition och riksdagstryck. Man går då delvis över till medelssidan. Det framgår i propositionen att staten och institutionerna ska främja mångfald och kulturell pluralism, att kulturarvet bevaras, brukas och tolkas, och att information och kunskaper ska göras tillgängliga och förmedlas.

⁸ Brodén 2013, s.8.

⁹ Lally och Gardner 2013.

¹⁰ Prop. 2009/10:3.

¹¹ Ibid. s.26.

Några ytterligare citat får representera kärnan i kulturpolitiken:

Det är av praktiska skäl knappast möjligt att utgå från ett alltför vittomfattande kulturbegrepp när det kulturpolitiska ansvaret ska definieras. Även om gränserna hela tiden överskrids och omprövas har kulturpolitiken fortfarande som huvudsyfte att stödja insatser som görs inom ordets, scenens, bildens och tonens områden samt för kulturarvet.¹²

Den specifika uppgiften för kulturpolitiken är, sägs det vidare,

att stödja konstnärligt skapande i olika former, att skapa förutsättningar för att bevara, tolka, tillgängliggöra och utveckla kulturarvet, att bidra till att människor i hela landet har möjlighet att ta del av ett rikt och mångsidigt kulturutbud samt att medverka till att kulturen återspeglar den stora mångfald som präglar dagens samhälle. Vi menar också att kulturpolitiken ska syfta till att kulturella och estetiska värden blir beaktade inom alla områden som berörs av offentligt beslutsfattande.¹³

En fråga som är naturlig att ställa men som är svår att svara på, är om de kulturpolitiska mål och medel som finns uttryckta i allmänna termer, utesluter något som kan underlätta syftet att rama in en kulturvaneundersökning. Är till exempel kultur på arbetsplatsen något som inte hör till kulturpolitiken? Historien antyder att det inte finns någon sådan tydlig gräns. Är dataspel något som kan rymmas under ”dynamisk, utmanande och obunden kraft”? Svaret torde bero på vem som bedömer och vilka dataspel det rör sig om och så vidare.¹⁴ Att sedan politiken inte, i en viss tidsperiod, stödjer allt det som kan rymmas är en annan sak. Dock, om man ser de formulerade målen som utgångspunkt för insatser för att öka kunskapen om människors kulturdeltagande, vanor eller praktiker, så finner vi den ovan citerade formuleringen om att kulturpolitiken ska främja allas möjlighet till kulturupplevelser och bildning, som kanske den mest närliggande. I vart fall kan man säga att gjorda kulturvaneundersökningar vanligtvis svarar mot en del av just detta mål.

¹² Prop. 2009/10:3.

¹³ Ibid. s. 12.

¹⁴ Ett ytterligare exempel kan vara idrottsligt utövande och motion. Detta faller i vart fall utanför de formella gränserna för kulturpolitiken.

Utgångspunkter och allmänt syfte

De viktigaste utgångspunkterna för arbetet med denna promemoria har varit att:

- se om och hur slutsatserna i ESSnet-Culture Final Report kan tas tillvara i en svensk kulturvaneundersökning
- undersöka om samordning eller jämförelser med andra (framför allt nordiska länder) är möjlig
- en kulturvaneundersökning bör kunna – på något sätt – kopplas till de kulturpolitiska målen och att mångfalds-, tillgänglighets- och jämställdhetsperspektiven därvid ska tillgodoses
- barn och unga ska ses som en prioriterad grupp
- en kulturvaneundersökning ska byggas upp så att trender går att utläsa
- data/information om kulturvanor i huvudsak ska produceras via enkät/-er med fasta svarsalternativ.

Det närmare syftet med en kulturvaneundersökning är inte angivet i uppdraget till Kulturanalys. Vi har utan resultat sökt efter dokument kring tidigare genomförda kulturvaneundersökningar i syfte att få del av tankar bakom utformningen av dessa. Att en undersökning av kulturvanor ska fånga en representativ bild av svenska folkets kulturaktiviteter inklusive utövande av sådana aktiviteter får anses som givet. Med ledning av det som beskrivits ovan om kulturbegrepp och kulturpolitiska mål kan en viss allmän bild av syfte och målgrupp för en ny kulturvaneundersökning ges.

Såväl ESSnet-Culture Final Report (se nedan) som forskning om kulturella mönster över tid kan alltså sägas tala för ett brett kulturbegrepp utan alltför insnävade gränser. ESSnet-Culture föreslår bland annat att ett brett spektrum av domäner eller innehållsområden täcks och att även frågor om hur kulturaktiviteter utövas finns med, samt att eget kulturutövande bör vara en dimension som fångas. Forskning har belyst att gränser för vad som är att betrakta som kultur, men även gränser mellan fritid–arbete, produktion–konsumtion etcetera överskrids eller suddas ut och att förändringar i kulturutövande och kulturkonsumtion sker.¹⁵ Här spelar den ökade betydelsen av nya tekniker och plattformar en viktig roll.

Allmänt formulerat mål och målgrupper

Vi kan mot bakgrund av vad som sagts här formulera ett allmänt hållet mål med en återkommande kulturvaneundersökning, nämligen att förse beslutsfattare, forskning, media och allmänhet med intressant, relevant och ny kunskap – samt data – om hur och i vilken grad olika grupper i det svenska samhället åtnjuter, ägnar sig åt och utövar en mångfald av kulturaktiviteter, och hur dessa mönster förändras över tid. Särskilt ska utvecklingen av kulturaktiviteter hos barn och unga fångas upp, liksom perspektiv som mångfald, tillgänglighet och jämställdhet.

Analyserna som kan göras på grundval av en ny samlad kulturvaneundersökning bör ha en policyrelevans, det vill säga möta nationella mål och kunna, direkt eller indirekt, ge underlag för beslut. Däremot kan en sådan undersökning knappast sägas innebära någon direkt utvärdering av kulturpolitiken. För en utvärdering behövs en högre grad av målprecision, ett annat upplägg och andra data än vad en kulturvaneundersökning kan ge. Hur olika grupper i samhället nyttjar eller ägnar sig åt kultur är dock centralt att ta reda på. En strävan bör då också vara att fånga upp vad som skulle underlätta, för olika grupper, att i större utsträckning ägna sig åt eller utöva kulturaktiviteter. Detta möter delvis nationella mål om mångfald, tillgänglighet och jämställdhet.

Genom en kvantitativ och återkommande karaktär bildar kulturvaneundersökningen också ett underlag för en vidgad kulturstatistik på de områden den omfattar. Den bör också bidra till vidare forskning och i sig bygga på forskningsmässiga metoder och synsätt. Ur analys- och forskningssynpunkt bör en kulturvaneundersökning allmänt sett bidra med så mycket data som möjligt, inte minst bakgrundsdata, vilket alltid måste vägas mot behoven av en realistisk, genomförbar och inte alltför kostsam studie.

¹⁵ Se t.ex. Brodén 2013; ESSnet-Culture 2012.

Koppling till forskning kan ske tidigt bland annat genom att myndigheten söker knyta till sig forskare som kan ha en koppling till tänkt undersökning. Vi återkommer till detta.

Det tidigare citerade kulturpolitiska målet som handlar om allas möjlighet till kulturupplevelser, bildning och till att utveckla sina skapande förmågor samt att främja ett levande kulturarv och särskilt uppmärksamma barns och ungas rätt till kultur, är ett mål som en kulturvaneundersökning i hög grad bör möta.

Målgrupperna för en kulturvaneundersökning bör som framgått ses brett; regering och riksdag, policyutformare, intressenter i form av bland annat kulturmyndigheter och andra berörda myndigheter, kommuner, organisationer och andra aktörer på kulturområdet, media och allmänhet. Intresset i bredare kretsar för hur kulturvanorna ser ut må ha sina begränsningar, men det finns aktörer och intressenter på många håll och nivåer i samhället. Och ett utökat intresse för kulturvanor och kulturutövande hos olika grupper bör vara ett delsyfte. Till de sekundära målgrupperna kan också räknas de aktörer i andra länder – framför allt nordiska och andra europeiska – som arbetar med liknande frågor.

Som vi senare återkommer till bör en kulturvaneundersökning sträva efter att ge viss information om vilken roll institutioner som skola, fritids, musik- och kulturskolor, föreningar med mera spelar för barns och ungas kulturutövande.

Generella krav för att tillgodose analysperspektiv

Det är centralt att undersökningen kan nå representativ status för målpopulationen och att bakgrundsfrågorna täcker de variabler som behövs för analys av skillnader och likheter i kulturvanor mellan olika sociala och andra grupper i samhället. Det är vidare centralt att kunna få fram mönster i hur olika grupper å ena sidan tar del av, å andra sidan själva utövar kulturaktiviteter. Vad som på så sätt "konsumeras" respektive "produceras" behöver kompletteras med data om hur; på vilka sätt. Läsning av böcker har till exempel kopplingar till såväl frekvens av biblioteksbesök som till nyttjande av digitala medier. Över huvud taget bör väsentliga sidor av det digitala samhället och dess betydelse för kulturvanor kunna beskrivas och analyseras. Det är önskvärt att också kunna fånga motiven kopplat till begrepp som underhållning, bildning etcetera. Förutom svar på frågor om vad och hur behöver frågor om varför/varför inte kunna hanteras. Det innebär som nämnts att en kulturvaneundersökning bör fånga vilka faktorer som skulle kunna leda till ett större nyttjande eller utövande av kulturaktiviteter.

ESSnet-Culture och genomförda kulturvaneundersökningar

Undersökningar på svenska populationer – kort översikt

På svenska målpopulationer har ett antal studier genomförts som gett – mer eller mindre utförliga – bilder av kulturvanorna. Det gäller en rad europeiska undersökningar som EU-SILC och Eurobarometer. Till det kommer återkommande undersökningar som Undersökningen om levnadsförhållanden (ULF), Barn-ULF och undersökningar i regi av SOM-institutet och Nordicom (Mediebarometern). Det är framför allt SOM-institutets årligen återkommande undersökning som ger relativt hög täckning av kulturfrågor och samtidigt haft en kontinuitet.

Vad gäller de andra svenska studierna kan konstateras att SCB:s levnadsvaneundersökningar (ULF) gått upp i EU-SILC och i stort inte längre innefattar kulturvane frågor, och att Barn-ULF endast innehåller ett mycket begränsat antal frågor med anknytning till kultur. Mediebarometern har frågor som kan rymmas under kulturvanor, men mer begränsat jämfört med SOM-institutets. Dessa två innefattar sammantaget en relativt stor mängd av kulturvanor bland åtminstone gruppen 16 år och uppåt.

ESSnet-Cultures domäner och funktioner

Inom ramen för det europeiska samarbetet kring harmoniserad socialstatistik har ett arbete i omgångar genomförts med syfte att se bland annat om det skulle gå att få mer jämförbara data om kulturvanor. Inom ramen för ett omfattande dokument från 2012, ESSnet-Culture Final Report, redogörs för vad en av arbetsgrupperna kommit fram till, gällande kulturellt deltagande. Bland annat föreslås sju områden av kulturellt deltagande som bör fångas i en kulturvaneundersökning: scenkonst; arkitektur, bild, form och hantverk; kulturarv; böcker och tidningar; bibliotek; film och video; radio, tv och internet. Inom vart och ett av områdena har tre funktioner identifierats – besöka/lyssna/titta/läsa, eget skapande och utövande samt samhällsdeltagande och frivilligarbete. Här är det frekvenser av deltagande som mäts och frågorna i förslagen är av flervalskaraktär. I det följande görs vissa jämförelser mellan svenska undersökningar och förslagen i ESSnet-Culture-dokumentet.

SOM-institutets mätningar och Mediebarometern

Såväl SOM-institutet som Mediebarometern (båda knutna till Göteborgs universitet) genomför sedan många år regelbundna mätningar av opinioner, medievanor med mera. En del av frågorna framför allt i SOM-undersökningarna, handlar om vad som kan betecknas som kulturvanor. En genomgång har gjorts av dessa mätningar vad gäller upplägg, metodik och innehåll. Nedan ges beskrivningar av dessa mätningar och det relevanta innehållet, i syfte att ge en tydlig bild av vilken empiri som finns.

Datainsamling och svarsfrekvens

SOM-insamlingen sker via postenkät under hösten, september–november. Upplägget är detsamma år från år. Undersökningen har genomförts varje år sedan 1986; innehållet har dock förändrats under tiden (se nedan). Målpopulationen är sedan 2009 personer i åldern 16–85 år. I SOM-institutets undersökning från 2012, som bestod av fyra delundersökningar, utgjordes urvalet av 3 000 personer i varje delundersökning.

SOM-institutet har använt postenkät som datainsamlingsmetod. SOM hade 2012 en svarsfrekvens på 57 procent.

Mediebarometern genomfördes första gången 1979 och har sedan dess genomförts varje år.¹⁶ Undersökningen genomförs i form av telefonintervjuer till ett slumpmässigt urval av befolkningen mellan 9–79 år (4 800 personer 2013) och belyser hur stor andel som under en genomsnittlig dag tagit del av ett antal enskilda medier. Svarsfrekvensen var 64 procent.

¹⁶ Mediebarometer 2013; Nordicom 2014.

Innehållsområden och funktioner

I SOM-undersökningen 2014 (Sverige I)¹⁷ finns ett antal frågor som är relevanta för att belysa kulturvanor.

Nyheter och medier

(Inom ramen för en 12-månadersperiod: dagligen, 5–6 dagar/vecka, 3–4 dagar/vecka, 1–2 dagar/vecka, mer sällan, aldrig):

- Hur ofta brukar du ta del av följande nyhetsprogram i radio och tv (lokala, Ekot, Aktuellt med flera)?
- Läser du eller tittar du regelbundet i någon morgontidning på papper?
- Brukar du läsa eller titta i följande tidningar (aftontidningar – papper eller Internet)?
- Hur ofta brukar du ta del av nyheter från följande på internet (DN, SvD, SR, SVT med flera)?
- Prenumererar du eller någon i ditt hushåll på någon morgontidning? (Identisk med 2013.)

Internet och sociala medier

- Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna använt internet? (Sju alternativ mellan ingen gång och dagligen.)
- Hur ofta har du gjort följande på internet? (E-post, nyheter, sökt information, sociala medier, blogg, on-line-spel, köpt varor, bankärenden, myndighetsärenden, tittat på film. Viss ändring från 2013.)

Aktiviteter, intressen & värderingar

- Medlem (och/eller uppdrag) i förening (kulturförening, lokal samhällsförening/byalag, humanitär hjälporganisation). (Identisk med 2013.)
- Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande (sju alternativ, men inte samma som ovan!): Deltagit i studiecirkel/kursverksamhet, spelat datorspel/tv-spel, sett på film, läst någon bok, lyssnat på musik, sjungit kör/spelat musikinstrument, gått på bio, gått på teater, gått på konsert, sysslat med handarbete/hantverk, gått på hemslojdsmarknad/utställning, gått på konstutställning, gått på balett/dansföreställning, gått på klassisk konsert/opera, lyssnat på ljudbok/talbok, gått på rockkonsert/popkonsert, tecknat/målat, skrivit dagbok/poesi, fotograferat/filmatiserat, dansat, spelat teater/deltagit i lajv?
- Hur intresserad är du av informations-/faktaprogram, tv-serier/underhållningsprogram?
- Hur intresserad är du av hemslojd och handarbete?

Bakgrundsfrågor

- Kön, ålder, medborgarskap, civilstånd, barn, hushållstyp, subjektiv klasstillhörighet, uppväxtmiljö (själv, far, mor), nuvarande boendeort, bostadstyp, utlandsvistelse, materiella tillgångar, utbildningsnivå, utbildningsinriktning, inkomst, förändring i ekonomisk situation. 2013 upplevd livstillfredsställelse, hälsotillstånd.

SOM-undersökningen 2013 (Sverige I) innehöll ytterligare några frågor av eventuellt intresse för fortsatt hantering.

SOM-undersökningarna täcker det allra mesta som ingår i ESSnet-Cultures domäner och funktioner även om de delvis skär på olika led. Det enda som synes saknas i SOM-undersökningarna är frågor som rör kulturarv, vilket har funnits tidigare. Enskilda frågor inom de olika domänerna och funktionerna kan också vara utformade på något olika sätt.

Mediebarometern belyser hur stor andel av befolkningen som under en genomsnittlig dag tagit del av ett antal enskilda medier. Medieanvändningen studeras oavsett distributionsteknik – radio och tv, webb och mobiltelefon liksom nättidningar och ljudböcker är inkluderade. Det innebär fokus på både innehåll och form.

¹⁷ SOM-institutet 2014.

Undersökningen 2013 omfattade ljudmedier (radio, musik, mp3 och cd), rörlig bild (tv, text-tv, film, video/dvd och bio), textmedier (dagspress, morgontidning, kvällstidning, tidskrift, vecko-/månadstidning, special-/facktidsskrift), annonsblad/direktreklam, reklam, bok, blogg, dataspel och internet.

ESSnet-Cultures domäner inom film & video, tv och internet täcks.

Barns och ungas kulturvanor – pilotstudie i Stockholm 2013

Kulturanalys genomförde i samarbete med Stockholms stad under 2013 en pilotstudie med syfte att belysa barns och ungas kulturvanor i de tre stadsdelarna Kungsholmen, Hägersten-Liljeholmen och Hässelby-Vällingby.¹⁸

Undersökningens områden baseras på ESSnet-Cultures förslag till frågeområden: 1) scenkonst, 2) arkitektur, bild, form och hantverk, 3) kulturarv, 4) böcker och tidningar, 5) film och video, 6) radio, tv och internet (enligt rapporten har detta område uteslutits, men det finns flera frågor där radio, tv och internet ingår).

De tre funktionerna besöka/lyssna/titta/läsa, eget skapande och utövande, samhällsdeltagande och frivilligarbete finns med i pilotstudien; den tredje funktionen dock endast i den äldsta gruppen.

I pilotstudien har frågorna ställts på något olika sätt för de tre olika åldersgrupperna 10–12 år, 13–15 år och 16–25 år. Det finns förstås bevekelsegrunder för detta, men samtidigt försvåras möjligheterna till jämförelse mellan åldersgrupperna (om nu sådana är meningsfulla). En annan skillnad i formulering mellan åldersgrupperna är utformningen av skalorna, det vill säga frekvensen av utövande, deltagande etc.

Frågeområdena och funktionerna i pilotstudien får ses som helt kompatibla med ESSnet-Culture, men frågan om hur mycket/på vilket sätt formuleringarna bör skilja sig får övervägas. Vi återkommer till detta.

Pilotstudien har liksom SOM-institutet använt postenkät som datainsamlingsmetod, och svarsfrekvensen i studien blev endast 47 procent.

Andra nordiska kulturvaneundersökningar

I samtliga övriga nordiska länder har någon form av kulturvaneundersökningar genomförts. De har olika benämningar, fokus, omfattning och innehållsstruktur. Var och en uppvisar rätt stora olikheter jämfört med de förslag som framförs i ESSnet-Cultures slutrapport. I det följande redogörs i största korthet för de olika studierna.

Danmark

Den senaste kulturvaneundersökningen, med rubriken *Danskernes Kulturvaner*, genomfördes 2012.¹⁹ Undersökningen har gjorts ända sedan 1960-talet och upprepats med ungefär sex–åtta års mellanrum. Frågebatteriet är relativt omfattande och den har som målpopulationer såväl vuxna som barn och unga (från sju års ålder), samt en översampling av ”nydanskar”. Drygt 5 100 individer har besvarat enkäterna, med en svarsfrekvens på drygt 50 procent. Insamlingsmetoden var enkäter vilka kunde besvaras valfritt via papper, via dator eller via telefonintervju. Föräldrar ombads hjälpa de yngsta barnen med enkäten.

Finland

I Finland har det gjorts flera mätningar av fritidsvanor, i vilka det ingår en hel del kulturvanefrågor. Den senaste gjordes 2002.²⁰ Den genomfördes som datorstödda intervjuer på plats och var därmed förhållandevis kostsam. Cirka 4 600 individer ingick i urvalet och svarsprocenten uppgick till 73 procent.

Nämnas kan att man också genomfört tidsanvändningsstudier, vilka även de innehåller en del kulturvane-frågor.

¹⁸ Myndigheten för kulturanalys 2014a.

¹⁹ *Opinion och Pluss Leadership för Kulturministeriet* 2012.

²⁰ Liikkanen, Hanifi, och Hannula 2006.

Norge

Norge har genom Statistisk Sentralbyrå genomfört en kulturbarometer med cirka tre års intervall sedan början av 1990-talet.²¹ Senaste mätningen genomfördes 2012. Den är sedd till frågebatteriet mindre omfattande än motsvarande studier i Danmark och Finland. Bruttourvalet är ungefär 3 400 individer. Undersökningen sker genom telefonintervjuer under cirka fyra månader. Svarefrekvensen var vid senaste mätning strax under 60 procent. För gruppen barn och unga har gjorts ett dubbelt urval, sedan viktat.

Barometern har i hög grad fokuserat på institutioner och hur dessa blivit besökta eller nyttjade. Till exempel ställs frågor om besök på folkbibliotek men inget om läsning och läsvanor. Det finns frågor om eget kulturutövande; inte bara sång och musik utan också teater samt sådant deltagande som bokklubb och filmklubb.

Övriga

Vi har uppgifter om att även Island har genomfört en form av kulturvaneundersökning men har under vårt arbete inte haft tillgång till denna. I Litauen har relativt nyligen en kulturvaneundersökning byggd på ESSnet-Culture genomförts.²² Endast begränsad dokumentation från denna har kunnat fås. Det har framgått att den genomförts med ganska annorlunda förtecken jämfört med övriga här refererade studier.

Innehållsdomäner i genomförda studier

En jämförelse mellan de innehållsdomäner som förs fram i ESSnet-Culture och genomförda undersökningar har gjorts. Som tabellen nedan visar finns det en viss överensstämmelse på den grova nivån, det vill säga de flesta undersökningar innehåller frågor inom dessa domäner. Dock är avvikelserna rätt stora när man tittar närmare på täckning, vilka frågor som ställs och så vidare. I kolumnen Övrigt till höger i tabellen anges områden som finns i respektive undersökning och som inte finns i ESSnet-Culture.

Tabell 1. Innehållsorientering i genomförda kulturvaneundersökningar utifrån ESSnet-Culture's innehållsliga domäner

Namn på undersökning	Scenkonst	Arkitektur bildkonst, konsthantverk	Kulturarv	Böcker och tryck	Bibliotek	Film och video	Radio, TV och Internet	Övrigt
SOM	Ja, men få	Ja, men enbart teckna/måla som eget utövande	Ja, museibesök	Ja, läsning av böcker	Ja	Ja, men begränsat	Ja	Dags- och kvällspress
Danmark	Ja	Ja, men bara konstutställningar/-museer	Ja, museer och kulturarv	Ja, böcker resp. tidningar och tidskrifter	Ja	Ja film	Ja	sport, motion, fritid (frivilligt arbete)
Finland	Ja	Ja, konstutställningar och arkitektur	Ja, museer, monument och historiska platser	Ja	Ja	Ja	Ja	Fritid, sport (frivilligt arbete) m.m.
Norge	Ja	Ja, men bara konstutställningar/museer	Ja, museibesök	?	Ja	Ja, men endast bio-besök	Nej	Idrott, tro och livssyn

²¹ Vaage 2012.

²² Verikiene 2014.

Särskilda perspektiv att beakta

Förutsättningar för jämförelser med andra länder

En målsättning är att en ny svensk kulturvaneundersökning ska kunna vara jämförbar i sina utfall med andra europeiska länders motsvarande undersökningar. ESSnet-Culture har haft detta som huvudfokus och beskrivit de allmänna förutsättningarna för att en sådan jämförbarhet ska kunna realiseras.

Vi kan konstatera att existerande kulturvaneundersökningar saknar sådana standarder vad gäller ramar, innehållsdomäner, frågekonstruktion, urval och datainsamling som skulle behövas för att jämförelser ska kunna göras. Som framgått ovan innefattar de flesta studier – mer eller mindre – de innehållsdomäner som till exempel ESSnet-Culture beskriver och förespråkar, men variationen när det gäller alla andra parametrar är stor. Det saknas inte försök att få nordiska länder att söka samordna sina framtida undersökningar, men vi måste konstatera att det är mycket oklart i dagsläget om och i så fall när en sådan samordning kan komma till stånd. En rimlig utgångspunkt är då att hålla sig nära föreslagen ram i ESSnet-Culture för att skapa möjligheter till framtida jämförelser. Våra förslag utgår framöver från detta.

Mångfald, tillgänglighet och jämställdhet – vad innefattar det?

Kulturanalys har i uppdrag att bedöma utvecklingen när det gäller mångfald, tillgänglighet och jämställdhet inom kulturområdet. Vidare ska myndigheten också integrera ett mångfalds- och jämställdhetsperspektiv i verksamheten. Mot bakgrund av dessa uppdrag genomförs för närvarande en förstudie med syfte att analysera och överväga hur de tre perspektiven kan integreras i arbetet med den officiella statistiken. Begreppen ges följande innebörder i myndighetens arbete i stort;

Jämställdhet

Det övergripande målet för svensk jämställdhetspolitik är ”att kvinnor och män, flickor och pojkar ska ha samma makt att forma samhället och sina egna liv”.²³ Delmålet om en jämn fördelning av makt och inflytande ska bland annat uppnås genom att ge: ”lika möjligheter för kvinnor och män, flickor och pojkar, att delta i de processer som formar våra föreställningar, tankar och idéer – till exempel massmedier, kulturen och folkbildningen [...]”²⁴.

Den jämställdhetspolitiska målsättningen är således att lika möjligheter att delta på kulturens område ska bidra till en jämn fördelning av makt och inflytande mellan kvinnor och män, flickor och pojkar i stort. Med anledning av dessa skrivningar har Kulturanalys valt att bedöma utvecklingen utifrån *vilka villkor* som möjliggör eller försvårar kvinnor och mäns deltagande på kulturens område.

Mångfald

Mångfaldsbegreppet har tidigare tolkats av Kulturanalys i första hand som ”etnisk och kulturell mångfald”.²⁵ Det innebär att utvecklingen avseende mångfald bedöms utifrån målsättningen att alla människor, oavsett etnisk och kulturell bakgrund, ska ha samma rättigheter och möjligheter att delta på kulturens område. Bedömningarna av utvecklingen utifrån ett mångfaldsperspektiv är även kopplade till de kulturpolitiska målens särskilda fokus på interkulturell och internationell kultur.

Mångfald har, under senare år, vidgats för att innefatta frågor om ålder, bostadsort och HBTQ-perspektiv. I regeringens skrivelse ”Strategi för lika rättigheter, och möjligheter oavsett sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck” understryks att HBTQ-perspektivet ingår i kulturmyndigheternas uppdrag att integrera ett mångfaldsperspektiv.²⁶ Mångfald används i detta sammanhang som ett vidare begrepp som, vid sidan av sexuell läggning, ålder, etnicitet och bostadsort, även samlar de befintliga kategorierna kön

²³ Bet. 2005/05: AU11; SOU 2005:66 s. 26.

²⁴ Skr. 2011/12:3.

²⁵ Myndigheten för kulturanalys 2014b.

²⁶ Arbetsmarknadsdepartementet 2014 s. 52.

(jämställdhet) och funktionsnedsättning (tillgänglighet). I kommittédirektivet till översynen av den statliga museipolitiken sägs att ”olika mångfaldsperspektiv behöver beaktas i museers verksamhet”.²⁷ Mot bakgrund av att flera olika användningar av begreppet mångfaldsperspektiv florerar på kulturens område (jämför med initiativ där mångfald enbart avser etnisk och kulturell mångfald)²⁸ gör Kulturanalys gränsdragningar i relation till det enskilda uppdraget.

Tillgänglighet

Begreppet tillgänglighet tolkar Kulturanalys i första hand som kopplad till funktionsnedsättningspolitiken såsom den uttrycks i regerings strategi för genomförande av funktionsnedsättningspolitiken 2011-2016.²⁹ Målsättningen är att personer med funktionsnedsättning ska ges full delaktighet i samhällslivet och jämlikhet i levnadsvillkor. Det innebär att personer med funktionsnedsättning ska ha full tillgänglighet (lokaler, information och verksamhet) till kulturliv i olika former och med olika funktioner. Tidigare undersökningar av kulturvanor visar att personer med funktionsnedsättning deltar i kulturlivet i en väsentligt lägre utsträckning.³⁰

Barn och unga – fritid och skola

De kulturpolitiska målen talar alltså om ”barns och ungas rätt till kultur” och vi konstaterar med det som sagts ovan att det finns mycket lite av aktuella och återkommande undersökningar om detta. Det står i skarp kontrast till den prioritet som brukar riktas mot denna grupp i samhället.

”Rätt till kultur” inrymmer rimligen även det som sker inom institutioner som förskola, skola och fritidshem, där staten genom läro- och timplaner med mera sökt tillgodose en sådan rätt, både vad gäller att möta, erfara, få kunskap om och utöva kultur. Barns möte med ”kultur” – hur nu detta mer precis avgränsas – kan vara betydligt mer omfattande inom än utanför skolan, men den empiriska kunskapen om detta är påfallande liten.

Ett spörsmål när det gäller frågor till barn är att det kan vara svårt att vid ett enkätillfälle alltid skilja på vad som – för ett halvår sedan – skett i skolans regi eller på annat sätt. Samtidigt vore det av intresse att kunna få bilder av båda dessa fall. Vi noterar att man i den danska kulturvaneundersökningen ställde frågor om inom vilken arena (skola eller fritid) som vissa aktiviteter utövades. I övervägandet av från vilken ålder det kan vara intressant och meningsfullt att rikta en studie har vi landat vid motsvarande mitten av grundskolan, det vill säga från 9–10 årsåldern. Vi återkommer nedan till detta. Erfarenheter från pilotstudien i Stockholms stad som refererats ovan bör givetvis tas tillvara vid den närmare utformningen.

Det ska här också noteras att institutioner som Musik- och kulturskolan, fritidshemmen och studieförbunden har eller kan ha en viktig roll när det gäller barns och ungas kulturutövande, något som bör övervägas i skapandet av instrument.

Förankring och samverkan

En aspekt av annat slag på skapandet av en ny kulturvaneundersökning är att detta behöver förankras väl hos viktiga intressenter. Det gäller exempelvis Sveriges kommuner och landsting, Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor, Skolverket, SOM-institutet med flera. Det finns sannolikt både synpunkter på upplägget och gemensamma intressen av att en undersökning blir så relevant och användbar som möjligt. Med denna slutrapport som grund kan ett sådant samarbete igångsättas.

²⁷ Dir. 2014:8.

²⁸ Jfr. SOU 2007:50.

²⁹ Socialdepartementet 2011.

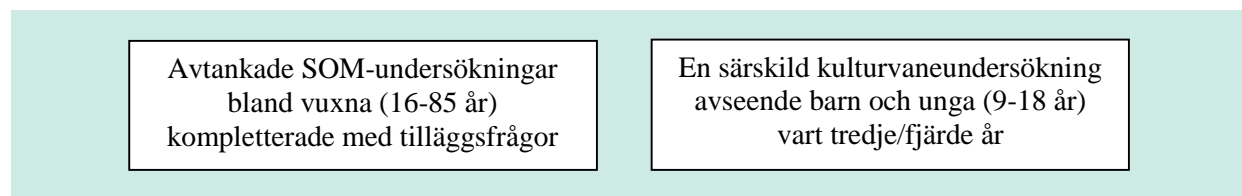
³⁰ Rapport från riksdagen 2013/14:RFR14 s.59.

Två alternativ

Med utgångspunkt i det som framkommit ovan och de bedömningar som gjorts, har vi funnit två alternativ till att gå vidare med en kulturvaneundersökning, varav det ena är vårt huvudalternativ.

Alternativ I: Delvis använda befintliga data – huvudalternativ

Detta alternativ bygger på två fundament. Det ena är att det genom SOM-institutet sedan en lång följd av år finns en undersökning avseende åldrarna 16–85 år innehållande ett större antal frågor kring kulturvanor. Dessa frågor bör kunna bilda en *bas* för en återkommande kulturvanerapportering vad gäller den vuxna befolkningen. Denna bas bör kompletteras med tilläggsfrågor i samverkan med SOM. Givetvis kan data från Mediebarometern också nyttjas. Det andra är att kunskapen kring barn och unga – såsom en prioriterad grupp – vad gäller vanor och möten med kultur är mycket svag och att det finns starka skäl att satsa kraft och resurser just här. Med utgångspunkt i vad som sagts tidigare i rapporten kan alternativet schematiskt beskrivas enligt följande:

Fördelen med alternativet är främst att det undviker att ”gå över ån efter vatten”, det vill säga det utnyttjar en ansevärd mängd befintliga data där långa tidsserier finns. Det innebär en väsentligt lägre kostnad för den totala undersökningen. En fördel kan också vara – beroende på vidare överväganden – att mer kraft och resurser kan fokuseras på att få barn- och ungdomsundersökningen väl fungerande och produktiv. Det skulle i och för sig kunna minska kostnadsvinsten. En svaghet med alternativet är att man i ganska stor utsträckning är beroende av de frågor som ställs i SOM-undersökningen, vilket i sin tur vad gäller målpopulationen för den undersökningen till viss del kan begränsa det erhållna analysunderlaget.

Alternativ II: En ny, samlad kulturvaneundersökning

Alternativet bygger på en bedömning att det finns behov av en ny, mer samordnad och långsiktig kulturvaneundersökning. Utgångspunkten är att det nu finns förslag inom ramen för EU-samarbetet som dels ger en bredd i data och dels, på sikt, kan ge möjligheter till jämförelser mellan länder och trenddata. Upplägget inkluderar inom ett samlat ramverk såväl barn och unga som vuxna (även om utformningen av instrument måste anpassas till olika grupper).

Argument för detta alternativ är att det skulle ge en ”ny start” för kulturvaneundersökningar, och ett mindre beroende av andra undersökningar rörande den vuxna befolkningens kulturvanor. Det främsta argumentet mot detta alternativ är – på motsvarande sätt – att det bortser från ett relativt omfattande material som löpande tas fram och att det därmed är betydligt mer kostsamt än alternativ I.

Överväganden om tekniskt genomförande

Bakgrund

En strävan i upplägget av undersökningen är att den ska ligga i linje med ESSnet-Cultures ramverk³¹ och kulturvaneundersökningar som genomförts i Norden (och i vissa andra europeiska länder). Den ska utformas så att den belyser frågor om jämställdhet, mångfald och tillgänglighet. Och den ska relateras till de kulturpolitiska målen, och särskilt visa kulturvanor bland barn och unga.

Ett av kulturpolitikens mål är att ”alla ska ges möjligheter att delta i kulturlivet”. Kulturanalys tolkar detta mål som att landets befolkning oavsett kön, ålder, geografisk hemvist, yrke, utbildning, kulturell bakgrund eller funktionsnedsättning ska ges möjlighet att ta del av kultur eller själva vara aktiva kulturutövare.³²

Undersökningen bör vidare, enligt ESSnet-Culture, i möjligaste mån samordnas med andra studier på området. Christian Nissen, som utgår från ESSnet-Culture Final Report i sin rapport om samordning av nordisk kulturstatistik, menar att större datainsamlingar som till exempel kulturvaneundersökningar bör samordnas vad gäller innehåll och metod – och i viss utsträckning kanske också avseende frekvens.³³

En viktig egenskap hos en kulturvaneundersökning bör vara trendperspektivet. Med vissa intervaller görs återkommande mätningar och på så sätt ges underlag för trendanalyser där också möjligen (kvantitativt fångade) effekter av specifika satsningar kan spåras.

Följande text baseras främst på huvudalternativet ovan (alternativ I) det vill säga att vuxendelen, 16–85 år, använder data från SOM-undersökningen som bas, med vissa tillägg och revideringar/uppdateringar, och att barn- och ungdomsdelen, 9–15 år, nykonstrueras med inspiration och idéer hämtade från den pilotstudie av barns och ungas kulturvanor som genomfördes i Stockholm 2013. Samtidigt gäller många av de förslagsvisa ramar som anges nedan för bägge alternativen.

Utgångspunkten är vidare ESSnet-Cultures förslag till domäner som bör ingå i en kulturvaneundersökning. Såväl form (exempelvis går på bio, ser film på dvd) som innehåll (tittar på film) ska beaktas vid konstruktion av frågeformulär.

Definition av populationen (samma för båda alternativen)

En kulturvaneundersökning bör ge bred information om befolkningens kulturvanor och därför omfatta så stor del av populationen som möjligt. Önskvärt vore, enligt ESSnet-Culture, att ta med alla från 6 år och uppåt, vilket får betraktas som ett ideal som vi inte bedömer som praktiskt/ekonomiskt genomförbart. Som framgått i inledningen har man i regeringsuppdraget till Kulturanalys lagt en tonvikt på barns och ungas kulturvanor, vilket betyder att den nedre åldersgränsen måste hållas så lågt som möjligt, kanske 9–10 år. Vilken datainsamlingsmetod är optimal för de yngre åldrarna? Hur försäkra sig om att de förstår frågorna på ett korrekt sätt? Vi återkommer till dessa frågor nedan.

I den pilotstudie som genomfördes 2013 av kulturvanor bland ungdomar i Stockholm var åldersspannet 10–25 år. I den norska undersökningen ingick 9–79-åringar, i den danska studien 7–14-åringar (barn) och 15-åringar och äldre (vuxna), i den finska studien 10-åringar och äldre och i den litauiska studien 15-åringar och äldre. I SOM-institutets undersökningar av kulturvanor, som genomförts varje år sedan 1986, har åldersspannet varierat något över tid; från och med 2009 års undersökning är åldersintervallet 16–85 år.

De överväganden som bör göras här gäller dels den nedre (och övre?) åldersgränsen och dels huruvida det är lämpligt/nödvärdigt med en översampling i de yngre åldrarna. I den norska studien gjordes en översampling av personer i åldern 9–15 år i syfte att få ett bättre underlag för att utförligare kunna beskriva

³¹ Som också har beaktat UNCESO:s ramverk från 2009 (ESSnet-Culture Final Report s. 37).

³² Myndigheten för kulturanalys 2014c, s.5.

³³ Nissen 2014.

barns kulturvanor. Också undersökningens cykellängd kan relateras till behovet av särskild information om barns och ungas kulturvanor. Eventuellt bör studien upprepas oftare i barn- och ungdomsgruppen.

Ska några exklusionskriterier användas? Det kan vara fråga om personer som av olika anledningar inte kan besvara frågorna på egen hand (sjukdom, svåra handikapp, svårigheter med svenska språket och så vidare.) Samtidigt måste målen kring mångfald, tillgänglighet och jämställdhet (MTJ) beaktas i det här sammanhanget, vilket betyder att uteslutning ur populationen måste ske efter noggranna överväganden. Det skulle gå att i vissa fall tillämpa intervjuer, men ESSnet-Culture avråder från den formen av datainsamling – en uppfattning vi delar.

Mot den bakgrunden föreslår vi att populationen för en kulturvaneundersökning omfattar åldrarna 9–85 år, där undersökningen avseende barn och ungdomar avser 9–15-åringar och den för vuxna avser 16–85-åringar, det vill säga aktuellt åldersspann i SOM-undersökningarna.

Frågeområden och skalor (barn och ungdomar 9–15 år)

I pilotstudien har frågorna ställts på något olika sätt i olika åldersintervall till 10–12-åringar respektive 13–15-åringar. Det finns förstås bevekelsegrunder för detta, samtidigt som jämförelsemöjligheterna mellan åldersgrupperna minskar. En annan skillnad i frågeformulering för de olika åldersgrupperna är utformningen av skalorna, det vill säga frekvensen av utövande, deltagande etc.

Frågeområdena och funktionerna i pilotstudien är alltså helt och hållet baserade på ESSnet-Cultures förslag, men frågan om och i så fall på vilket sätt formuleringarna ska skilja sig mellan åldersgrupper återstår att överväga. Vårt preliminära förslag är att samma frågor ställs och samma skalor används för hela gruppen, 9–15-åringar (se nedan).

I pilotstudien ingick också frågor om ålder, kön samt motiv och hinder för utövande. I internationella studier av elevers kunskaper ställs frågor till elever om antal böcker i hemmet, innehav av vissa ägodelar samt föräldrars utbildning och yrke som mått på socioekonomisk status. Det är inte helt oproblematiskt eftersom barn och unga inte alltid vet svaret på dessa frågor, men indexet har ändå en skaplig tillförlitlighet. Det ideala vore att samla in personnummer och köra mot registerdata med uppgifter om föräldrars yrke och utbildning. Det är dock förenat med vissa krav; dels måste det tydligt framgå i informationen till eleverna vad personnumret ska användas till och dels måste samtycke inhämtas från föräldrarna om att så får ske.

Hur aktuell är frågan om hbtq i denna åldersgrupp? Det är känsliga frågor och kräver godkännande av etisk nämnd och kan inte användas om personnummer insamlas. Frågor om funktionshinder är viktiga (MTJ-målen), men också känsliga. Kräver det också etisk prövning? Frågan är om det finns helt andra sätt att komma åt detta – någon form av fokusgrupp?

En fördel med en datainsamling som genomförs i skolmiljö eller som datorstödd telefonintervju är att det då finns möjlighet att förklara och/eller upprepa frågor som eventuellt kan vara svåra att förstå och besvara för den yngsta åldersgruppen. Som jämförelse kan nämnas elevenkäter i internationella kunskapsmätningar som PIRLS och TIMSS för årskurs fyra där läraren får läsa upp enkätfrågorna för eleverna. Man bör undvika metoden som använts i den danska studien att be föräldrar hjälpa till vid barnens enkätifyllande.

Frågeområden i vuxengruppen (16–85 år)

SOM-undersökningen täcker det allra mesta som ingår i ESSnets-Culture domäner och funktioner även om de delvis skär på olika ledder. Det enda som inte finns i SOM-undersökningarna är frågor som rör kulturarv (har alltså funnits tidigare). Enskilda frågor inom de olika domänerna och funktionerna kan också vara utformade på något olika sätt. Här behövs alltså vissa tillägg och uppdateringar/revideringar av domänerna.

I SOM-undersökningarna inhämtas uppgifter om kön, ålder, medborgarskap, civilstånd, barn, hushållstyp, subjektiv klasstillhörighet, uppväxtmiljö (själv, far, mor), nuvarande boendeort, bostadstyp, utlandsvistelse, materiella tillgångar, utbildningsnivå, utbildningsinriktning, inkomst samt förändring i ekonomisk situation. Vid insamlingen 2013 fanns också upplevd livstillfredsställelse samt hälsotillstånd. Dock ingick inga frågor om motiv, hinder eller upplevd effekt av kulturdeltagande och inte heller frågor om funktionshinder. Huruvida känsliga frågor som berör hbtq ska tas med får vägas mot risken för ökat

bortfall. Också i vuxengruppen är frågan om behov av etisk prövning viktig att besvara innan beslut tas om att införliva sådana frågor i studien.

Datainsamlingsmetod och svarsfrekvens (samma för båda alternativen)

ESSnet-Culture förespråkar att samma datainsamlingsmetod används i samtliga berörda länder för att skapa jämförbarhet. Datorunderstödda intervjuer i hemmet och datorunderstödda telefonintervjuer bör om möjligt väljas. Både pilotstudien och SOM-institutet har använt postenkät som datainsamlingsmetod, som kan betraktas som en ”svag” metod med risk för stort bortfall. SOM hade 2012 en svarsfrekvens på 57 procent, vilket inte är särskilt bra, och pilotstudien kom endast upp i 47 procent. I undergruppen pojkar 16–25 år var svarsfrekvensen 32 procent, vilket ju måste betraktas som oacceptabelt för att kunna anse resultaten tillförlitliga. Särskilt som vi på goda grunder kan anta att det finns en bias i svarsbenägenhet, på så sätt att mer kulturintresserade är mera benägna att svara. Som stöd för detta antagande kan nämnas att bland de svarande finns en högre andel som säger sig vara med i Kulturskolan än vad befintlig statistik om deltagande i Kulturskolan säger.

Detta med svarsfrekvens är en central fråga, som inte bara kan förbigås i ett förord eller inledande stycke. Alla åtgärder måste till för att höja deltagandet och minska bias i svarsbenägenhet. Till exempel kan det vara fråga om följande:

- Att bredda studien genom att lägga till frågor om andra fritidsintressen/vanor. (Då ökar antalet frågor, vilket står i strid med en annan punkt nedan.)
- Att använda flera moduler i barn- och ungdomsundersökningen på samma sätt som i SOM-undersökningarna. Därmed kan fler frågor ställas med mindre belastning för de svarande. Metoden är dock mer krävande.
- Att använda andra datainsamlingsmetoder än postenkät? Datorstött telefonintervju som använts i Norge och Danmark? Göra datainsamlingen bland 9–15-åringar i skolmiljö? För att möjliggöra en sådan variant krävs tunga och övertygande argument om vikten av en barn- och ungdomsundersökning.
- Att sovra hårt bland frågorna. (Det strider mot den första punkten.)
- Att använda belöningar. (Även om vi vet att inte heller det är problemfritt genom att det påverkar svarsbeteendet.)

Vad gäller barn- och ungdomsundersökningen föreslår vi i första hand ett genomförande i skolmiljö, efter samråd med SKL och andra berörda, och i andra hand en datorstött telefonintervju, som ger möjlighet för den som intervjuar att eventuellt förtydliga frågor om så skulle behövas. När det gäller skolmiljön kan det övervägas att genomföra undersökningen med särskilda undersökningsledare på plats.

SOM-undersökningarna kommer med all sannolikhet att i fortsättningen också genomföras i form av postala enkäter, kanske med en valmöjlighet att ta emot och genomföra enkäten elektroniskt.

Referensperiod (samma för båda alternativen)

ESSnet-Culture föreslår 12 månader och det är också den period som används i SOM-undersökningarna och pilotstudien för åldersgruppen 13–15 år. I den yngsta åldersgruppen används ingen referensperiod alls, vilket kan ifrågasättas. En datainsamlingsmetod som innebär att barnet kan få frågan förklarad möjliggör att en referensperiod på 12 månader kan användas.

Urvalsdesign

Urvalet ska göras på individnivå och ESSnet-Culture rekommenderar ett stratifierat urval, åtminstone vad gäller ålder, kön och utbildningsbakgrund. Till detta kan läggas socioekonomisk bakgrund, migrationsbakgrund och glesbygd/storstad.

En översampling av utlandsfödda kan övervägas, för att också för denna grupp möjliggöra analyser på undergruppsnivå, till exempel kön, ålder och socioekonomisk bakgrund. Det är viktigt att säkerställa att varje stratum blir fullgott representerat, bland annat med tanke på att analyser kommer att göras med inriktning på jämställdhet, mångfald och tillgänglighet. En central fråga som återstår att besvara är hur tillgänglighet i relation till funktionshinder kan fångas?³⁴

Första datainsamling och cykellängd (samma för båda alternativen)

Instrumentutveckling och förstudie kan i bästa fall ske under hösten 2015, men mera rimligt att anta är att det görs under våren 2016, eftersom såväl frågekonstruktion som utprovning i olika former (till exempel fokusgrupper och förstudie) tar tid.

Kulturvaneundersökningen ska som nämnts ha ett trendperspektiv. Det betyder att såväl innehåll som genomförande ska vara jämförbart över tid och att datainsamling ska göras återkommande i lämpliga intervaller.

I de undersökningar som genomförts i de nordiska länderna har cykellängden varierat. I Norge 3–4 år, i Finland 10–11 år och i Danmark 5–12 år.

Historiskt sett har kulturvanor förändrats ganska långsamt, vilket framgår av bland annat de nordiska undersökningarna. Men de senaste årens snabba teknikutveckling – främst inom det digitala området – gör att såväl kulturkonsumtion som eget utövande förändras betydligt snabbare och nya kulturvanor utvecklas, framför allt bland barn och ungdomar.

En möjlighet är att vissa grundfrågor (moduler) återkommer med något längre intervall, och vissa andra moduler – särskilt kring de digitaliserade kulturvanorna – återkommer oftare.³⁵ Alltför täta datainsamlingar – oftare än vartannat år – är olämpligt av det skälet att det krävs tid att färdigställa datafiler, att göra analyser (och fördjupade analyser) och att ta fram rapporter.

Urvalsstorlek

Urvalet måste vara tillräckligt stort för att ge representativa resultat för alla de undergrupper som ska analyseras. Eftersom storleken på bortfallet inte är känd i förväg – även om vi vet att svarsfrekvensen minskar stadigt över tid – kan det vara en god idé att sätta en nivå på det antal erhållna svar (besvarade enkäter) som krävs.

Enligt ESSnet-Culture ger ett urval på upp till 5 000 individer tillräckligt reliabla estimat för de flesta europeiska länder.³⁶ I SOM-institutets undersökning från 2012, som bestod av fyra delundersökningar, utgjordes urvalet av 3 000 personer i varje delundersökning och (netto)svarsfrekvensen uppgick till mellan 55 och 58 procent i de olika delstudierna. (Antal svarande låg på cirka 1 500–1 600 för de fyra formulärens.) I den svenska pilotundersökningen av barns och ungas kulturvanor uppgick urvalet till omkring 2 000 personer (då ingick också 16–25-åringar) och svarsfrekvensen var 47 procent. (Det var drygt 660 svarande i de två åldersgrupperna.)

Det betyder att antalet svarande ligger något under det av ESSnet-Culture rekommenderade antalet, och i barn- och ungdomsgruppen rekommenderar vi ett större urval, förslagsvis 3 000 individer. Detta för att det råder stor kunskapsbrist om kulturvanor bland barn och unga och det därför behövs ingående analyser i denna åldersgrupp. En fråga är om det är möjligt att också göra ett större urval av ungdomsgruppen (16–25 år) i SOM-undersökningen.

Mätfel (samma för båda alternativen)

Mätfel kan aldrig helt undvikas i den här typen av undersökningar, men det är viktigt att göra vad som är möjligt för att begränsa felen. Frågorna ska vara formulerade så att de enkelt kan förstås och genomförandet

³⁴ I ULF ställdes tidigare, men inte längre, ett relativt stort antal frågor om hälsa samt direkta frågor om olika slag av funktionshinder.

³⁵ I SOM-undersökningen återkommer vissa frågor varje år och resultaten redovisas i form av tabeller/figurer.

³⁶ I den finska studien från 2002 ingick drygt 4 500 personer i urvalet (med ett bortfall på 27 procent), i Litauen deltog drygt 1 200 personer i undersökningen, i Norge gjordes ett urval på knappt 3 400 personer med en svarsprocent på ca 59 procent, i den danska studien ingick 3 000 barn (svarsprocent 50,1) och 7 000 vuxna (svarsprocent 51,8) i urvalet.

ska ske på ett standardiserat sätt. I syfte att utpröva instrument och genomförande bör en förstudie göras, till exempel med hjälp av fokusgrupper eller i form av en pilotundersökning till ett mindre urval av respondenter.

MTJ-målen (samma för båda alternativen)

För att kunna göra analyser kopplade till MTJ-målen behövs uppgifter om ett antal bakgrundsfaktorer som kön, ålder, socioekonomisk bakgrund, migrationsbakgrund, utbildningsnivå samt motiv, upplevda hinder för och upplevda effekter av kulturdeltagande.

I SOM-undersökningarna finns uppgifter om kön, ålder, medborgarskap, civilstånd, barn, hushållstyp, subjektiv klasstillhörighet, uppväxtmiljö (själv, far, mor), nuvarande boendeort, bostadstyp, utlandsvistelse, materiella tillgångar, utbildningsnivå, utbildningsinriktning, inkomst, förändring i ekonomisk situation. 2013 finns även upplevd livstillfredsställelse samt hälsotillstånd. Dock saknas frågor om motiv, hinder och upplevd effekt av kulturdeltagande.

I pilotstudien finns uppgifter/frågor om ålder, kön, samt för den äldsta gruppen sysselsättning och utbildningsnivå. Frågor om motiv och hinder finns med i pilotstudien. Inte i någon av undersökningarna finns någon fråga om eventuell funktionsnedsättning, den aspekt som relaterar till tillgänglighet.

Vissa av hindren (tillgänglighetsfrågan), men inte alla, kan påverkas av politiska insatser. Ett vanligt skäl som anges för att inte ägna sig åt kulturaktiviteter är tidsbrist. Det är ett skäl som också anges i olika typer av undersökningar om till exempel fritidsvanor. Reell tidsbrist kan naturligtvis vara för handen. Men i de flesta fall handlar det om prioriteringar; det som upplevs viktigt prioriteras och då finns också tid. De kulturpolitiska insatserna kan här handla om att göra kulturen viktigare och mera intressant för den enskilde, att öka tillgängligheten, både geografiskt och fysiskt samt att subventionera kulturaktiviteter. Detta under förutsättning att ett kulturpolitiskt mål är att alla ska ha lust, möjlighet och tillgång till ett brett kulturdeltagande.

Övriga kommentarer

En kulturvaneundersökning ska inte bara ge underlag för deskription och trendmätt utan också innehålla uppgifter som möjliggör analyser av samband och ge visst underlag för att söka förklaringar till påvisade mönster.

När det gäller de olika instrument som förutsätts för olika åldersgrupper (skilda datainsamlingsmetoder och frågeformuleringar) så kan konstateras att detta gör det svårt eller omöjligt att jämföra utfall mellan till exempel 10-åringar och 50-åringar. Vi har dock preliminärt bedömt att sådana jämförelser inte är intressanta. Det är mer intressant att jämföra undergrupper i olika åldrar samt trender inom respektive grupp.

Vi har sagt att mätningarna allmänt sett ska möta de kulturpolitiska målen. Det är tveksamt i vilken utsträckning som kulturvaneundersökningar kan sägas mäta effekter av kulturpolitiska insatser. Det kan knappast ske i en första mätning. Möjligen kan i ett senare skede, om särskilda satsningar gjorts, vissa kvantitativa mått erhållas, till exempel en ökning av antalet kulturdeltagare/kulturutövare i en viss ålder, med viss utbildningsnivå, kön, boendeort etc.

Referenser

Arbetsmarknadsdepartementet. 2014. *En strategi för lika rättigheter och möjligheter oavsett sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck*. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet.

Bet. 2005/06:AU11. *Nya mål i jämställdhetspolitiken*.

Brodén, Daniel. 2013. *Kulturvanor i Sverige 1989-2012*. SOM-rapport nr 2013:16. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Dir. 2014:8. *Översyn av den statliga Museipolitiken*.

Epinion och Pluss Leadership för Kulturministeriet. 2012. *Danskernes Kulturvaner 2012*. Viborg.

ESSnet-Culture. 2012. *ESSnet-Culture Final Report*, Luxemburg: ESSnet-Culture.

Lally, Phillippa och Gardner, Benjamin. 2013. "Promoting habit formation". *Health Psychology Review*, Vol 7, Supplement 1 s. 137-158.

Liikkanen, Mirja, Hanifi, Riitta och Hannula, Ulla (red). 2006. *Individual choices, permanency of cultures: changes in leisure 1981–2002*. Helsingfors: Statistikcentralen.

Myndigheten för kulturanalys. 2012. *Att utveckla indikatorer för utvärdering av kulturpolitik. Redovisning av ett regeringsuppdrag*. Rapport 2012:2. Stockholm: Myndigheten för kulturanalys.

Myndigheten för kulturanalys. 2013. *Sverige behöver en ny kulturvanestatistik*. Kulturpolitiska rekommendationer 2013:1. Stockholm: Myndigheten för kulturanalys.

Myndigheten för kulturanalys. 2014a. *Barn och ungas kulturvanor. Redovisning av en pilotundersökning genomförd i Stockholms stad 2013*. 2014-06-19.

Myndigheten för kulturanalys. 2014b. *Förstudie om att integrera mångfalds-, jämställdhets- och tillgänglighetsperspektiv i arbetet med den offentliga statistiken*. Promemoria.

Myndigheten för kulturanalys. 2014c. *Kulturanalys 2014*. Stockholm: Myndigheten för kulturanalys.

Nissen, Christian S. 2014. *En kunskapsressource for nordisk kulturpolitik: Forundersøgelse om behov, muligheder og barrierer for en bedre samordning af nordisk kulturstatistik*. Göteborg: Nordicom.

Nordicom. 2014. *Sveriges Mediebarometer 2013*. MedieNotiser nr 1/2014. Bohus: Nordicom-Sverige.

Prop. 1993/94:147. *Delad makt delat ansvar: om jämställdhetspolitiken*.

Prop. 2009/10:3. *Tid för kultur*.

Rapport från riksdagen 2013/14:RFR14. *För, med och av - en uppföljning av tillgänglighet inom kulturen*. Stockholm: Kulturutskottet.

Skr. 2011/12:3. *Jämställdhetspolitikens inriktning 2011-2014*.

Socialdepartementet. 2011. *En strategi för genomförande av funktionshinderspolitiken 2011-2016*.

SOM-institutet, Göteborgs universitet. 2014. *Sverige I 2014*. Enkätformulär.

SOU 2005:66. *Makt att forma samhället och sitt eget liv: jämställdhetspolitiken mot nya mål: slutbetänkande*. SOU 2005:66.

SOU 2007:50. *Mångfald är framtiden*.

Vaage, Odd Frank. 2012. *Norsk kulturbarometer 2012*. Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.

Verikienė, Jurga, Et al. 2014. *Gyventojų dalyvavimo kultūroje ir pasitenkinimo kultūros paslaugomis tyrimo ataskaita*. Kulturdepartementet i Litauen.

Wikipedia. 2015. <http://sv.wikipedia.org/wiki/Kultur>, 2015-01-30.